

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ
ВА СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
ИЛМИЙ-ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ**

**ЎЗБЕКИСТОН ПАХТАЧИЛИК
ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ**

**ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШ
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАРИ БЎЙИЧА
ТАВСИЯЛАР**

**Сурхондарё ва Қашқадарё
вилоятлари учун**

ТОШКЕНТ - 2010

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚИШЛОҚ ВА
СУВ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ИЛМИЙ-
ИШЛАБ ЧИҚАРИШ МАРКАЗИ

ЎЗБЕКИСТОН ПАХТАЧИЛИК ИЛМИЙ-
ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

ҒЎЗАНИ ПАРВАРИШЛАШ
АГРОТЕХНОЛОГИЯЛАРИ
БЎЙИЧА
ТАВСИЯЛАР

(Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари учун)

ТОШКЕНТ – 2010

Ушбу тавсиялар тегишли вилоятлар тупроқ-иқлим шароитлари ва етиштирилаётган ғўза навларининг биологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда сув ва ресурслардан самарали фойдаланишни таъминловчи ғўзани парваришlashда ўтказиладиган агротехник тадбирлар мажмуасини ўз ичига олади.

Тавсияда эрта баҳорда тупроққа ишлов бериш, ерни экишга тайёрлаш, ғўза ўсув-амал даврида сув ва ресурс тежовчи технологияларни қўллаш, касаллик ва зараркунандаларга қарши кураш, пахта ҳосилини териб олишгача бўлган агротехник тадбирлар тўлиқ келтирилган.

Тавсиялар Ўзбекистон Пахтачилик илмий-тадқиқот институти олимлари томонидан тайёрланган ҳамда 2010 йил 19 январдаги Илмий кенгашнинг №1-сонли йиғилишида тасдиқланган бўлиб, мутахассислар, фермер хўжалиги раҳбарлари ва кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

Муаллифлар: Ж.Ахмедов биология фанлари доктори, Ш.Тешаев, Қ.Мирзажонов, Б.Холиқов, А.Авлиякулов қишлоқ хўжалик фанлари докторлари, Г.Безбородов техника фанлари доктори, Ф.Хасанова, Б.Ниёзалиев, Б.Тилабеков, Ш.Абдуалимов, С.Исаев, О.Синдаров, А.Янгибоев, Р.Чориев, қишлоқ хўжалик фанлари номзодлари.

SamQXI Axborot
resurs markazi
Inv № 33063
© ЎзПИТИ, 2010

Кириш

Бугунги кунда ер юзида яшаётган 6,5 миллиард аҳолидан 1,1 миллиарди сув тақчиллигида кун кечирмоқда. Россия Фанлар Академиясига қарашли Сув муаммолари илмий-тадқиқот институти директори В.Данилов-Данильян маълумотига кўра, 2025 йилга бориб, сув тақчиллигида яшаётган аҳолининг сони 3 миллиарддан ортиши ва яшаётган аҳолини 40 фоизини ташкил қилиши кутилмоқда.

Шартли суғориладиган деҳқончилик билан шуғулланадиган мамлакатлардаги мавжуд сувнинг катта қисми экинларни суғоришга сарфланади.

Маълумки, ғўза нормал ўсиб ривожланиши учун унинг ўсув даврида ҳамма жойда бир хил бўладиган 500-600 мм атмосфера ёғингарчилиги, минимум ҳисобланади. Атмосфера ёғингарчилиги миқдори 500-600 мм дан кам бўлганда ғўзани қўшимча суғориш талаб этилади.

Ўзбекистоннинг пахта экиладиган минтақаларида атмосфера ёғингарчилиги 100-200 мм дан ошмаслиги туфайли, ғўза кучли илдиз тизимига эгаллигига ва қурғоқчиликка нисбатан чидамлилигига қарамасдан республикамызда пахтачилик фақат сунъий суғоришга асосланган.

Суғоришдан мақсад, тупроқда нам етишмаган даврда, ўсимликнинг сувга бўлган талабини қондиришдан иборат ва экинларни суғоришда фойдаланиладиган сувнинг жамғармасига боғлиқ, чунки ана шу пахта экиладиган территорияда жуда кам миқдорда ёғингарчилик бўлади ҳамда иссиқлик ва ёруғликнинг жуда катта захирасидан, сув камчил бўлгани учун, ҳаммавақт ҳам интенсив фойдаланилмайди.

Тупроқ юзасидан намнинг буғланиши ҳам иссиқлик тартибига қараб иқлим зоналари бўйича бир хил эмас. Масалан, Қорақалпоғистон ва Хоразм вилоятларининг шимолий туманларида буғланиш бир йилда қарийиб 900-1000 мм ни ташкил этади. Бу ушбу минтақаларда ёғадиган ёғин миқдорига нисбатан 9-10 барабар кўп нам буғланишини кўрсатади.

Фарғона водийсининг марказий иқлим минтақасида 1400-1500;

Сурхон-Шеробод водийсининг жанубий туманларида эса 1800-2000 мм гача этади. Айрим минтақаларда эса ёғадиган ёғин миқдорига нисбатан 14 барабар кўп нам буғланади.

Республика майдонининг бешдан тўрт қисми текисликдан

иборат. Уни олим ва мутахассислар қуйидаги зоналарга бўлиш мумкинлиги бўйича таклиф киритган.

Биринчи минтақага асосан — пахта, дон, маккажўхори, беда, сабзавот ва полиз экинлар етиштириладиган, боғ ҳамда токзорлардан иборат суғориладиган ерлар кирган (18%).

Иккинчи минтақа-сахро-яйловлардан иборат бўлиб, барча худудининг 62% ини эгаллайди ва у асосан Бухоро, Навоий, Қашқадарё вилоятлари ҳамда Қорақалпоғистон Республикасида жойлашган.

Учинчи минтақа - тоғолди зонаси бўлиб барча территориянинг 20% ини эгаллайди ва унда шартли суғориладиган деҳқончилик қилинади, ҳамда ем-хашак, полиз экинлари ва мева етиштирилади.

Жаҳон тажрибаси кўрсатишича, охирги йиллари бир гектар майдонда пахта етиштириш учун Исроил ва Испанияда 4-5 минг м³ сув сарфланяпти. Юртимизда бу кўрсаткич 12 минг м³ ташкил этмоқда. Бунда сувнинг тўғон, суғориш тизими ва тармоқлар орқали далага етиб келгунгача буғланиши ҳам кўшиб ҳисобланган.

Республикамизга барча сув талаб этадиган ишлар учун охирги йиллари ўртача, бир йилда 57,781 км³ сув олинади (Чуб, 2007).

Ушбу сувни 93 фоизи қишлоқ хўжалик экинларни суғоришга ишлатилади.

Башоратларга қараганда бундан кейин республикамизга оқиб келадиган сувни миқдори ошмайди, аммо глобал температура кўтарилиши билан сув буғланиши кўпайшини ва аҳолини ўсишини инobatга олган ҳолда сув оқиб келиши бир йилда 0,2-1 фоизга камайиши мумкин. Шунининobatга олган ҳолда, оби ҳаётдан экинларни суғоришда самарали фойдаланишни талаб этилади. Демак, ғўзани сув билан мунтазам таъминлаш чораларини кўриш, чанқаб қолиши ёки керагидан ортиқ сув берилишига йўл қўймаслик керак.

Суғоришни мuddат ва меъёрларини худуднинг сув билан таъминланганлиги, тупроқ хусусиятлари ва сизот сувлар чуқурлигини қатъий ҳисобга олиб белгилаш лозим. Вегетация даврида керагидан ортиқча сув ичган ғўза ҳосил тугунчаларини тўкиб юборади ва ғовлай бошлайди. Кўсаклари кеч очилади. Демак, ҳосилдорликни ошириш учун ғўзани маромида суғориш, уни чанқатиб қўйиш ёки керагидан ортиқча суғоришга йўл қўймаслик зарур. Бундай суғоришда сув даланинг этагида йиғилиб культивацияни ўтказишга ҳалал бериб ғўзани тез чанқатишга олиб

келади. Шунинг учун ҳар бир тадбирни вақти келганида, кўнгилдагидек ўтказиш мўл ҳосилга замин яратиш гаровидир.

Сув камчил бўлган йилларда пахтачиликда юксак уюшқоқлик кўрсатиш, барча ички резервларни, айниқса мавжуд сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, агротехнология тартибига қатъий риоя қилган ҳолда ғўзани парваришлаш талаб қилинади.

Сувдан самарали фойдаланиш асосан ғўза қатор орасига ишлов бериш, озиклантириш, сугориш технологияси ва бошқа агротехник тадбирларга узвий боғлиқдир.

Ерларни экишга тайёрлаш

Майдонларни чигит экишга тайёрлаш муҳим агротехник тадбирлардан бири эканлиги ҳаммага маълум. Шунинг учун Қашқадарё вилоятининг Китоб, Шахрисабз, Яккабоғ, Ғузор, Қамаш туманлари ҳамда Чироқчи туманининг шимолий худудларида тупроғи шўрланмаган, мелиоратив ҳолати яхши ерларда чигитни тупроқнинг табиий намлигига ундириб олиш чораларини кўриш, тупроқни майин бўлишига эришиш учун тупроқ оби-тобида етилгани заҳоти икки қаторли қилиб тиркалган оғир бороналардан фойдаланиб бороналанади.

Шунингдек, тупроғи шўрланмаган, намлик ва ёғингарчилик кам бўладиган Қашқадарё вилоятининг Нишон, Косон, Миришкор, Қарши, Муборак ва Касби туманларида, Сурхондарё вилоятининг барча туманларида чигит пуштага экилишини ҳисобга олиб, олинган пушталарда намлик миқдори кам бўлса, экиш олдида гектарига 1200-1500 м³ сув билан нам тўплаш сувини бериш тавсия этилади.

Шўри ювилган майдонларда эса ер юза қисми етилиши билан борона-мола қилинади.

Чигит тупроқнинг табиий намига ундириб олинадиган жойларда эрта баҳорда куз ва қиш ойларида тўпланган намликни сақлаш мақсадида бороналаш талаб этилади, бунинг учун ер оби-тобига келиши билан шудгор ўтказилган далаларда ёппасига тупроқни юза 8-10 см қатлами боронада юмшатилади. Мазкур тадбир муддатидан кечиктирилиб ўтказилса, тупроқни чигит экиладиган қатламидаги намлик йўқолиши кузатилади ва текис ниҳол ундириб олинмайди.

Ерни экишга тайёрлашда техникани керагидан ортиқча киритмаслик керак, чунки техникани юриши ҳисобига ерлар

зичлашишига олиб келади ва ушбу майдонларда ниҳол ҳар хил муддатда униб чиқиб, бир текис кўчат олиш имконини бермайди ва ҳосилдорлик пасайиши кузатилади.

Чигитларни экишга тайёрлаш

Унувчанлиги 90-95 фоиздан кам бўлмаган уруғлик чигит экилгани маъқул деб ҳисобланади.

Экишга тайёрланган чигитларни намлашга катта аҳамият бериш керак. Намланган чигит тупроқдаги намлик етарли бўлмаганда ҳам унинг униб чиқишига қулай шароит яратиб берса, намлик ортиқча бўлганда эса чиришининг олдини олади. Чигитни намлаш ишлари табақалаштирилган ҳолда амалга оширилади. Тукли 1 тонна уруғлик чигитни намлаш учун 600 литр сув сарфланади. Чигитни намлаш ишлари олдиндан тайёрланган (асфалтланган ёки бетонланган) махсус майдончаларда ўтказилади. Майдончаларни бўйи 5-6 м, эни 2,5-3 м ва баландлиги 30-35 см катталиқда бўлиши мумкин. Бунда намлаш вақтидаги сув оқиб кетишининг олди олинади. Чигитни намлаш вақтидаги қалинлигини 20-25 см дан оширмаслик зарур. Намлаш 3 босқичда: биринчиси 3-4 соат, иккинчиси 4-5 соат, учинчиси 5-6 соатда ўтказилиб, 200 литрдан сув сарфланади, шундагина чигитнинг тўлиқ ва сифатли намланишига эришилади, бу эса намлиги кам бўлган тупроқларда униб чиқишига ижобий таъсир этади. Намлаш билан биргаликда экиш олдидан, ёки уруғлик чигит тайёрлаш заводларида тукли ва туксиз чигитларга ўстирувчанлик хусусиятига эга биостимуляторлар Т-86 10 г/т, ТЖ-85 20 г/т, Нитролин 6-8 л/т, Унум 1,5-2,0 мл/т, Гумимакс 0,8-1,0 л/т, Витавакс 200 ФФ 5 л/т билан ишлов бериш, ноқулай об-ҳаво ва тупроқ шароитда ҳам чигитнинг унувчанлигини оширади, илдииз тизимини бақувват ривожлантиради ва тупроқнинг табиий намлигидан унумлироқ фойдаланилади, ўсимликнинг ўсиши ва ривожланишини тезлаштиради.

Чигитни намлашда махсус кийимлар билан таъминланган ишчилар бир бирига қарама қарши туриб, ёғочли курак билан чигитни бетўхтов аралаштириб туришлари керак. Чигит талаб даражасида намлангач, бир жойга тўпланади ва димлаб қўйилади.

Турли муддатларда экиладиган чигитнинг намлангандан кейин сақланиш муддати 12 соатдан ошмаслиги даркор. Энг қулай муддатда ёки кечикиб экиладиган жойларда чигитни узоғи билан 18 соат сақлаш мумкин, холос. Намланган ва талаб даражасида

димланган уруғлик чигит қопларга солинади ва далаларга олиб борилади.

Уруғни намлашда бир кунда қанча майдонга экиш, далага олиб бориш ва бошқа ишларга кетадиган вақтлар ҳам ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқдир.

Чигит экиш сеялкаларига қўйиладиган талаблар. Тукли чигит экадиган механик сеялкалар қўйидаги талабларларга мос келиши керак:

- рама бруслари ер сатҳига параллел бўлиши керак (тракторнинг осиш механизмидаги марказий тортқи узунлиги ростланади. Бу талаб бузилса сошник сирпанчиқлари тупроқни олдиға суриб кетади ёки чигит ер бетига тушиб тупроқ билан тўлиқ кўмилмайди);

- чигит сарфи агроном томонидан белгиланган меъёрдан 3 фоиздан ортиқ фарқ қилмаслиги керак (чигит сарфи уруғлик қутиси тубидаги дарча кенглигини заслонка ёрдамда ўзгартириш билан ростланади. Заслонка сатҳида ва экиш аппарати тубида шкала чизиқлари бор. Улар турли чигит сарфи меъёрларини белгилайди. Заслонка қулоқчали гайка ёрдамида чизиқчалар бири-бирига мос келгунча силжитилади ва меъёрдаги чигит сарфига эришилади);

- чигит тушган уялар орасидаги масофа агроном тавсиясига мос келиши керак (уялар ораси 5 см бўлиши учун экиш аппарати валига 12 тишли юлдузча, уялаш аппаратиға 12 куракчали диск ўрнатилади. Валға 25 тишли юлдузча, аппаратға 12 куракчали диск ўрнатилса уялар орасидаги масофа 10 см, 25 тишли юлдузча 12 тишлиси билан, 12 куракчали диск 4 куракчалиги билан алмаштирилганда бу масофа 15 см бўлади);

- чигитнинг экилиш чуқурлиги 3-5 см атрофида бўлиши керак (бу чуқурлик сошник тағидаги сирпанчиқни тепаға ёки пастка суриш ва пружина таранглигини ўзгартириш йўли билан ростланади. Енгил (қумли) тупроқларға чигит экиш пайтида пружина тамоман бўшатиб қўйилади);

- сеялка орқасида баландлиги 2-3 см ва учбурчак шаклидаги пушта ҳосил бўлиши керак (бунга прикаткани грядил бўйлаб тепаға ёки пастға силжитиш, яъни загортачларнинг тупроққа ботиш чуқурлигини ўзгартириш орқали эришилади);

- экиш билан баробар солинаётган минерал ўғит чигит уясида 8-10 см четлатиб 3-5 см чуқурликда кўмилиши керак (ўғит сошнигини грядил бўйлаб ён томонларға ва тепаға ёки пастға силжитиш билан ростланади);

- маркерлар узунлиги тўғри танланиши керак (трактор олдинги гилдираги изи ўртасидан маркер эгатчасининг ўртасигача бўлган масофа сеялканинг қамров кенглигига тенг бўлсин. Маркерлар дисklarини ўқларидаги янги тешикларга маҳкамлаш йўли билан ростланади);

- чигит экиш билан бир вақтда бегона ўтларга қарши сепиладиган гербицид суюқлиги лентасининг кенглиги 25-30 сантиметрдан кам бўлмаслиги керак (насос босимини ва сепиш мосламасини ростлаш зарур).

“Кейс-1200” пневматик чигит экиш сеялкасини самарали ишлатишга доир тавсиялар:

- сеялка рамаси трактор ва ер сатҳига нисбатан параллел ҳолатда бўлсин (трактор осиш механизмининг марказий ва ён томондаги тортиқлар ёрдамида соланади);

- экиш учун сифатли ва сертификатларга эга бўлган туксиз чигит ишлатилсин;

- ҳар бир уяга тушаётган чигит миқдори ҳамда системадаги ҳаво ва мой босимлари сервис корхонаси механиклари томонидан ростлансин;

- чигит уялари орасидаги масофа юлдузчалар редуктори ва занжирли узатма ёрдамида ўзгартирилади;

- чигитнинг экилиш чуқурлиги таянч гилдираклари, экилган чигитларни тупроқ билан қўмилиш баландлиги эса прикаткалар воситасида ростланади;

- мазкур сеялка ишлаши учун ўлчамлари 10 гектардан катта майдонлар танлансин (сеялка катта қамров кенглиги ва иш унумига эга).

Чигит экиш

Чигит экишни қисқа муддатларда сифатли ўтказиш учун чигит экадиган агрегатларга жиддий эътибор бериш керак.

Экиш ишларини чигит тукли бўлса, тупроқнинг устки 0-10 см қатламидаги ўртача ҳарорат 12-14 даража, чигит туксиз бўлса 14-15 даражага етганда бошлаш керак. Чигит экиш тадбирларини ишлаб чиқишда тупроқни механик таркибига (тупроқни оғир ёки енгиллиги) эътиборни қаратиш зарур. Аввал пуштага экиладиган, тупроғи енгил ва қумоқ бўлган майдонларда чигит экиш ишларини бошлаш мақсадга мувофиқ бўлади. Бунда тупроқдаги ҳарорат текис ерга нисбатан пуштада 2-3 даражага юқори бўлса, иккинчи

томондан тупроқдаги табиий намлик етарли миқдорда бўлади. Ушбу тупроқларда чигитни 5-6 см чуқурликка тушишини таъминлаш керак.

Шунингдек, ушбу жанубий вилоятларнинг юқори ҳудудида жойлашган туманларининг ҳамда ўрта ва қўйи ҳудудларидаги айрим майдонларининг тупроқлари нисбатан оғир эканлигини ҳисобга олиб, тупроқдаги ўртача ҳарорат етилиши (12-14°C) биланоқ, чигитни 4-5 см чуқурликда экишга киришиш керак. Чигит экишда тукли чигит 45-50 кг/га, туксиз чигит 25-30 кг/га меъёردа сарфланади.

Чигит экиш билан бир вақтда гектарига 45-60 кг аммиакли селитра ёки 32-43 кг мочеви́на (карбомид), аммофос 40-50 кг меъёрдa чигит экилган қаторнинг ёнига, 6-8 см узоқда, 12-14 см чуқурликда солинади.

Шунингдек, бегона ўтларга қарши Стомп 0,8-1,0 кг/га ва Которан 1,2 кг/га гербицидларини махсус мосламалар ёрдамида пуракашни ҳам унутмаслик керак.

Экиш мавсумида иштирок этадиган механизатор ва уларнинг ёрдамчиларига махсус кийим, иссиқ овқат ташкил этиш эса иш самарадорлигини оширади.

Яганалаш

Яганалаш мақбул муддатларда ўтказилган майдонларда ғўзани ўсиш ва ривожланиши жадаллашади, озиқа элементлари билан яхши таъминланади, эртаки, мўл ва сифатли пахта ҳосили етиштиришга замин тайёрланади.

Униб чиққан ниҳолларни яганалашнинг энг мақбул муддати 1-2 чинбарг чиқарган палладир. Ушбу тадбир 8-10 кундан кечиктирилмай якунланиши лозим.

Пахта майдонларида ғўзани яганалашда ўлчов таёқчаларидан (шаблон) фойдаланиш яхши самара беради.

Яганалашни тупроқ иқлим шароити, ғўза навларининг биологик хусусиятлари ва бошқа омиллардан келиб чиқиб қуйидаги тавсиялар асосида олиб борилиши мақсадга мувофиқдир.

Сурхондарё вилоятининг шимолий туманларида Наманган-77 ва Денов навлари экилишини инобатга олиб, қатор ораси 90 см бўлганда 1 метрда Наманган-77 навида 8-9 туп, Денов навида 7-8 туп, қатор ораси 60 см бўлганда Наманган-77 навида 6-7 туп, Денов навида 5-6 туп кўчат қолдириш зарур. Тошлоқ ва сур ерларда

90 см қатор оралиғида 1-2 та, 60 см қатор оралиғида эса 1 та дан ортиқча кўчат қолдириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Чўл зонасидаги жанубий туманларда ғўзанинг Бухоро-6, Бухоро-102, Наманган-77 ва ингичка толали Термиз-49, Сурхон-14 навлари экилиб, қатор ораси 90 см бўлганда кўчат қалинлиги 1 метрда Бухоро-6 навида 5-6 туп, 80-90 минг/га, Бухоро-102 навида 7-8 туп, 95-100 минг/га, Наманган-77 навида 9-10 туп 100-110 минг/га, Термиз-49 ва Сурхон-14 навларида 11-12 туп, 120-130 минг/га, қатор ораси 60 см бўлганда Бухоро-6 навида 5-5,5, Бухоро-102 навида 6-7 туп, Наманган-77 навида 7-8 туп, Термиз-49 ва Сурхон-14 навларида 9-10 туп қолдирилиши ва юқоридаги кўчат қалинликлари ҳосил қилиниши керак. Агар чигит қўшқатор қилиб экиладиган бўлса, тавсия этилган кўчат қалинликлари 30-35%га оширилади. Унумдорлиги паст, қумоқ ерларда ҳам кўчат қалинлиги 20% гача кўп қолдирилиши керак.

Қашқадарё вилоятида экилиб келинаётган Бухоро-6, Бухоро-102 ва Бухоро-8 ғўза навлари кучли шохланиб ўсганлиги сабабли тупроқ шароитига қараб, тупроқ унумдорлиги паст, шамол ва гармсел кучли бўладиган чўл ҳудудларида жойлашган туманларда гектарига 100-110 минг туп, Наманган-77 нави 110-120 минг туп, тупроқ унумдорлиги ўртача бўлган чўл, ярим чўл ва дашт ҳудудларида жойлашган туманларда Бухоро-6 ва Бухоро-102 навлари 90-95 минг туп, Бухоро-8 нави 100-105 минг туп, Наманган-77 нави 110-120 минг туп, тупроғи унумдор бўлган тоғ олди ҳудудларида жойлашган туманларда эса Бухоро-6 нави 80-85 минг туп, Бухоро-8 нави 90-95 минг туп, Наманган-77 нави 100-110 минг туп кўчат қолдирилиб яғана қилинади.

Агар яғаналаш тавсия этилган муддатдан 3-5 кун кечиктириб ўтказилса, пахта ҳосили 2-3 ц/га камаяди, ёки сифатсиз ўтказилса, кўчат қалинлиги юқори бўлади ва ғўзани сув-озикадан фойдаланиши камайиб, ҳосилдорлиги 15-20%га камайиб кетади.

Ғўза қатор ораларига ишлов бериш

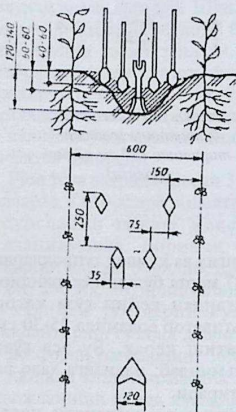
Ғўза қатор ораларига ўз вақтида ишлов бериш ўсимликни баравж ва яхши ўсиб ривожланишини таъминлаши билан бир қаторда тупроқдаги намликни узоқ муддат сақлашга, ўсимликни сувга бўлган талабини қисман узайтиришга, натижада эса сувдан самарали фойдаланишга замин яратади.

Шунингдек, униб чиққан ниҳолларга тезроқ ишлов бериш,

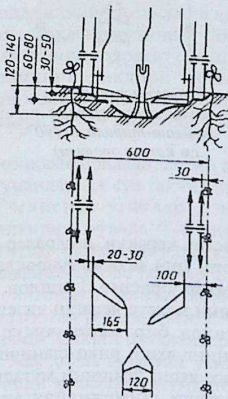
тупроқ ҳайдов ости қатламлари ғоваклигини ва иссиқ ҳаво киришини таъминлаб, ниҳолларни тез ривожланишини, ҳашорат ва касалликларга чидамлилигини оширади.

Қатор ораларини ишлашда чигит 60 см кенгликда экилган бўлса, ниҳолларнинг ёшини эътиборга олиб, культиваторнинг четки ишчи органини ўсимликдан 5-7 см узоқликда ва 6-8 см чуқурликда, ундан кейин икки ёнига наральникни 8-10 см узоқликда ва шунча чуқурликда жойлаштириб, жўяк ўртасига тупроқ юмшатгич ва 14-15 см чуқурликда ишлов берадиган ғозпанжа ўрнатилиши шарт.

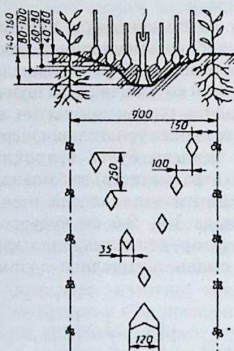
Чигит 90 см қатор кенглигида экилган бўлса тупроқни юмшатадиган тегишли ишчи органлар (наральниклар) ва ғозпанжа ўрнатилади. Иккинчи ва ундан кейинги ишловларда ишчи органлари юқоридагиларга мос равишда 3-4, 5-6 см чуқурроқ ўрнатилиши мумкин. Ҳар иккала қатор кенгликларида ҳам органларнинг ҳимоя зонаси 12-15 смдан ошмаслиги лозим.

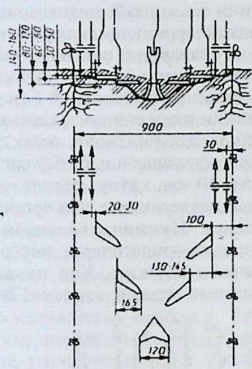
Тупроқни юмшатгич ишчи органларининг жойлаштирилиши (60 см қатор оралиғи)

Бегона ўтни кесадиган бритваннинг жойлаштирилиши (60 см қатор оралиғи)

Тупроқни юмшатгич
ишчи органларининг
жойлаш-тирилиши (90
см қатор оралиғи)

Бегона ўтни кесадиган
бритванинг жойлаш-
тирилиши (90 см қатор
оралиғи)

Унутмаслик керакки, ишловлар сони енгил ва қумлоқ тупроқларда 5-6 марта, ўрта ва оғир тупроқларда 6-7 марта бўлиши етарлидир. Ғўза қатор орасига 1-ишлов берилгандан кейин ғўза қатор ораларини махсус ясалган чизель-культиватор ёрдамида 25-30 см чуқурликда бир марта чуқур юмшатиш керак. Бу эса ғўза илдизининг яхши ривожланишини таъминлаб, илдизига ҳаво ва иссиқлик яхши ўтишини мўтадиллаштиради.

Сув яхши шимилмайдиган, сув ўтказиш хусусияти паст, механик таркиби оғир тупроқларда қатор оралари 60 см бўлганда, ўртадаги ишчи органлари 15-16 см, 90 см бўлса, 16-18 см гача ўрнатилиши мумкин.

Ҳозирги бозор муносабатлари шароитида ёқилғи ва меҳнат сарфини камайтириш учун культивация пайтида бирваракай ўғит

бериб, суғориш учун эгат олиш, культивация ва механик чилпиш ишларини бир йўла ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Механик таркиби енгил тупроқларда гўзанинг ўсув даврида 5-6, ўрта ва оғир тупроқларда 6-7 марта қатор орасини ишлаш юқори ҳосил олиш учун кифоя қилади.

Қатор орасига ишлов бериш муддатидан кечиктирилиб ва сифатсиз амалга оширилса, тупроқдаги намликни йўқолишига олиб келади, ўсимликни илдиз тизими шикастланади, ўсиш ва ривожланиш секинлашиб, ўсув давлари бир мунча узайишига сабаб бўлади.

Гўзани озиклантириш

Гўзадан юқори сифатли ва мўл пахта ҳосили етиштиришда минерал ва органик ўғитлардан тўғри фойдаланиш алоҳида ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Шунинг учун, минерал ўғитларни қўллаш муддати, меъёри ва усулини белгилашда илмий тавсияларга қатъий амал қилиш талаб этилади. Гўзани озиклантиришнинг йиллик меъёри тупроқдаги азот, фосфор, калийнинг ҳаракатчан шакли, режалаштирилаётган пахта ҳосилининг миқдори ва бошқа омилларга қараб белгиланади. Гўзани озиклантиришда фосфорли ва калийли ўғитларнинг йиллик меъёри азотга нисбатан 1:0,7:0,5 нисбатда олинади.

Гўза ўсув даврида асосан 3 марта озиклантирилади, лекин айрим ҳолларда Қашқадарё вилояти чўл туманларида сув тақчиллиги ва ресурсларни тежаш мақсадида минерал ўғитлар 2 марта қўлланилмоқда. Биринчи озиклантириш гўзада 2-4 чинбарг чиқарган даврда берилиб, азотли ўғитлар йиллик меъёрининг 25-30%и, 2-озиклантириш шоналаш даврида азотли ўғитлар 25-30% ва калийли ўғитларни кузда берилгандан қолган 50%и, 3-озиклантириш гуллаш даври бошида азотли ўғитларнинг 35-40%и ва фосфорли ўғитларнинг 30%и берилади. Охириги озиклантиришни 30 июндан кечиктирмаслик лозим. Акс ҳолда гўзанинг ўсиши ва ривожланиши ҳамда кўсақлар очилиши кечикиши мумкин.

Гўзани озиклантиришда минерал ўғитлар соф ҳолда N-200-250 кг/га, P-140-175 кг/га ва K-100-125 кг/га меъёрда олинади.

Биринчи озиклантиришда ўсимлик қаторидан 15-18 см узоқликда, 12-14 см чуқурликда, иккинчи озиклантиришда 20-22 см узоқликда 12-14 см чуқурликда, 3-озиклантиришда 60 см қатор оралиғида қатор ўртасига эгат тубидан 4-5 см

чуқурликда, 90 см қатор оралиғида эса ўсимлик қаторидан 30-35 см узоқликда, 15-18 см чуқурликда берилиши шарт. Шунда ўсимлик минерал ўғитлардан яхшироқ фойдаланади, ўғитлар самарадорлиги ошади.

Минерал ўғитлар ўз муддатида ва тавсия этилган меъёрларда қўлланилмаса йилдан-йилга тупроқ унумдорлиги ва ҳосилдорлик пасая борди. Қолаверса, ҳосилни 50% қисми ўғитлар ҳисобига олинишини алоҳида таъкидлаш жоиздир.

Ғўзани озиқлантиришда фосфорли ва калийли ўғитлар қўлланилмасдан фақат азотли ўғитлари солинса, кўсакларни очилиши 15-20 кунга кечикиб, тола сифати пасаяди, улар орасидаги N:P:K (1:0,7:0,5) нисбат бузилса, экиннинг касалликка чидамлилиги сусаяди, айниқса калий ўғити солинмаса, гуллаш ва кўсаклаш жараёни бузилиб, ҳосил элементлари тўкилиб, қурғоқчиликка бардошлилиги камаяди.

Суспензия билан ишлов бериш. Ғўза ниҳоллари ривожланишининг дастлабки даврларида жуда секин ва нозик бўлиб ўсади, лекин озиқага (азот ва фосфор) жуда талабчан бўлади. Бу даврда ниҳоллар озиқлантирилмаса кейинги ривожланиш даврларининг чўзилиб кетиши ва ҳосилга салбий таъсир этиши тажрибаларда ўз исботини топган.

Ғўзанинг 2-4 чинбарг давридан бошлаб азот, фосфор ва калий аралаштириб суспензия ҳолида 2-3 марта ўсимликни баргидан озиқлантириш яхши самара беради. Бу усул қўлланилганда ўсимликнинг барг сатҳи ошади, барглар қалинлашиб, ундаги хлорофиллар сони кўпаяди, фотосинтез маҳсулдорлиги ошади, сўрувчи ҳашоротлар зарари камаяди, соғлом ва баравж ривожланади.

ЎзПТИДа олиб борилган бир йиллик (дастлабки) илмий изланишлар асосида куйидаги муваққат тавсияларни бериш мумкин:

Барг орқали озиқлантиришда суспензия меъёрларини белгилашда ғўзаси кўчат қалинликларига, ривожланиш даражасига, барг сатҳи юзасига, қолаверса илдиз орқали қўлланилган ўғит меъёрларига эътибор бериш керак.

Карбомид асосида тайёрланган суспензияларни ғўза 2-3 чин барг даврида 1,5-2,0%, шоналашда 2,5-3,6%, гуллаш даврида эса 4,0-5,0% ли суспензия аралашмаси ишлатилади.

Бунинг учун 100 литр сувга 3,5-4,0 кг карбомид (2-3 чин баргда) солиниб аралаштирилади ва 300 л га етказилиб 1 гектар майдонга

сепилади. Шоналашда 7,0-8,0 кг карбомид + 4,0-4,5 кг калий ўғитидан, гуллаш даврида эса 10,0-11,0 кг карбомид + 7,0-7,5 кг фосфорли ўғитидан тайёрланган суспензиялар қўлланилади.

Фосфорли ва калийли ўғитлар сувда яхши эримайди. Шу сабабли бу ўғитларнинг эритмаси сепишдан олдин + 50-60°C ли сувда, 5-6 марта эритиб, филтрдан ўтказилади. Таъкидлаш жоизки, эритма тайёрлашда коллектор ва ер остки сувлари ишлатилмайди.

Шунингдек, эрта муддатларда ғўза баргидан озиқлантирилган майдонлар суспензия сепилмаган майдонларга нисбатан ғўза ривожланишининг 3-5 кунга тезлашиши тажрибалардан маълум.

Барг орқали озиқлантириш меъёрларини белгилашда ниҳоллар униб чиқиши ва ривожланиши даражасига ҳамда барг сатҳи юзасига қараб, суспензия тайёрлаш учун азотли ва фосфорли ўғитлардан фойдаланиш тавсия этилади.

Оналик (маточный) ва ишчи эритма тайёрлаш. Дастлабки чигит униб чиқиш даврида ниҳолларни ёшлигини инобатга олиб, яъни озиқа моддаларни барг орқали ўзлаштириши (барг сатҳининг кичиклиги) ўсимликнинг ҳолатидан келиб чиққан ҳолда оналик (маточный) эритма тайёрланади. Бунда алоҳида 50 литрлик битта идишда илиқ (50-60° С) сувга физик ҳолда фосфорли ўғитдан супрефос ёки оддий суперфосфат 6 кг меъёрларида эритилади. Иккинчи 50 литр сувда 5 кг карбомид эритилади, кейин эса, иккала эритмани 100 литрлик идишга қуйиб яхшилаб аралаштирилиб, оналик (маточный) эритма тайёрланади. Суспензия тайёрлаш тадбири марказлашган ҳолда ўтказилиши шарт. Чунки, дала шароитида суспензияни тайёрлаш қаътиян таъқиқланади.

Қўлаш усуллари: Ғўзада суспензияни қўллаш учун турли хилдаги пуркагичлардан, яъни штангали, ОВХ, ПГС ва бошқа мосламалардан фойдаланилади.

Суспензия сепишда худди гербицид қўлланилганидек, ПГС мосламаларидан фойдаланиш яхши натижа беради. Культиваторга ўрнатилган бочкаларга 200 литр тоза сув тўлдирилиб, махсус 100 литр тайёрланган оналик (маточный) эритмаси бочкаларга қуйилади. Бир гектар майдонга 300 литр суюқликни сарфлаш учун насосдаги монометрлар даражасини ҳамда культиваторнинг юриш тезлигига мослаштирилади.

Штангали ОВХ пуркагичлардан ёки махсус тайёрланган пуркагичларга оналик (маточный) ишчи эритмасининг юқорида

тавсия этилган тартибда ишчи эритма тайёрланиб, бир гектар майдонга 300 литрдан суюқлик сарфланади.

ОВХ пуркагичлар билан суспензия сепишда 25-30 см. дан кенг бўлмаган қамровини таъминлаш зарур.

Суспензия сепишда белгиланган 300 литрдан кам суюқлик сарфланиши кутилган натижани бермайди.

ОВХ пуркагичлардан самарали фойдаланишда тракторларни ёритгичлар билан таъминланиб, куннинг тунги пайтларда ҳам суспензия сепишни ташкил этиш яхши самара беради.

Взани суғориш

Сувдан оқилона фойдаланиш учун суғориш ишларини бошлашдан олдин ҳудуднинг тупроқ-иқлим шароити, сув билан таъминланганлик даражаси, тупроқнинг хусусиятлари, сизоб сувларининг чуқурлиги ва албатта ғўза навларининг биологик хусусиятини ҳисобга олиб, суғориш муддатлари, меъёрлари ва усулларини белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Взанинг ривожланишига қараб, суғориш меъёрини ва тартибини тўғри белгилаш юқори ҳосил олишда бош мезон ҳисобланади.

Сурхондарё вилояти иқлим шароити кескин континентал бўлиб, ғўзани суғоришга алоҳида эътибор беришни талаб этади. Шимолий туманларда экиладиган Наманган-77 ғўза нави мавсум давомида 1-3-1 (гуллашгача-гуллаш даврида-пишиш даврида) тартибда 4-5 марта, Денов ғўза навини эса 0-2-1 ёки 0-3-1 тартибда 3-4 марта суғориш мақсадга мувофиқдир. Агар кўчатни ундириб олиш учун қўшимча суғорилган бўлса, Наманган-77, 3-4 марта ва Денов нави 2-3 марта суғорилса кифоядир. Айниқса, Денов навини муддатидан илгари суғориш мумкин эмас, чунки ғовлаб кетишига олиб келади. Денов навини суғоришни кам меъёрларда амалга ошириш керак.

Жанубий туманларда экиладиган Бухоро-6, Бухоро-102 ғўза навлари 1-2-2, 1-2-1 тартибда 4-5 марта, Наманган-77 ғўза нави 1-3-2, 1-3-1 тартибда 5-6 марта, Термиз-49 ва Сурхон-14 навлари 1-2(3)-1 тартибда 4-5 марта суғорилади.

Вза гуллагунча бериладиган сув миқдорини 600-700 м³/га дан оширмай, эгат оралатиб суғориш мақсадга мувофиқдир, суғориш муддати эса 12-14 соатдан ошмаслиги керак.

Қашқадарё вилояти чўл, ярим чўл минтақаси ҳудудида жойлашган туманларда Бухоро-6, Бухоро-8 ва Бухоро-102

навларини ер ости сувлари чуқур жойлашган ерларда 3 марта, юза жойлашган ерларда 2 марта суғорилади. Тоғолди минтақаси ҳудудида жойлашган туманларда эса ер ости сувлари 3,0 метр ва ундан чуқурда жойлашган бўлса, 4-5 марта, (850-900 м³/га), 2-3 метр чуқурликда жойлашган бўлса 3-4 марта суғориш талаб этилади. Бунда ғўзани гуллаш давригача енгил тупроқларда 700-800 м³/га, ўрта ва оғир тупроқларда 800-900 м³/га, гуллаш ва ҳосил тўплаш даврларида 900-1100 м³/га сув сарфлаб суғориш керак. Суғориш давомийлиги гуллашгача тупроқ турига қараб 10-14 соат, гуллаш даврида 18-24 соатни ташкил этиши керак.

Бухоро-6, Бухоро-8 ва Бухоро-102 навлари қурғоқчиликка, гармселга ва сувсизликка чидамли бўлиб, сувни нисбатан камроқ талаб қилади. Шунинг учун ушбу навлар экилган чўл ҳудудларида ер ости сувлари юза жойлашган, чигит пуштага экилган бўлса, 1-сув ғўзада гул пайдо бўлганда ёки ёппасига гулга кирган вақтда олинса, ер ости сувлари чуқурроқ жойлашган, чигит текис ерга экилган жойларда ғўзани шоналаш даврида 800-900 м³/га меъёردа суғориш талаб қилинади.

Наманган-77 нави вилоятнинг тоғолди ҳудудларига экилишини ҳисобга олиб, ушбу навни суғоришда шоналаш даврида бир марта (700-800 м³/га), гуллаш, ҳосил тўплаш вақтида уч марта (900-1000 м³/га) ва биринчи кўсак очила бошлаганда бир марта (700 м³/га) суғориш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Суғориш учун қўндаланг ўқариқларни 60 см кенгликда экилган майдонларда ҳар 50-60 метрдан, 90 см кенгликда экилганда эса 60-70 метрдан олиш керак.

Суғориш сувидан самарали фойдаланишда суғоришни шарбат усулида ўтказиш лозим. Шарбат усули қўлланилганда гўнг ғўзага озиқа бериши билан бирга мулча вазифасини бажариб, сувни буғланишини камайтиради, тупроққа сингишини яхшилайдди, намни сақлайди. Бунинг учун ҳар бир контурнинг сув кирадиган жойига шарбат учун хандак (ўра) қазилиб, суғоришдан 5-7 кун олдин 1:1 нисбатда сув билан гўнг аралаштирилиб жижа тайёрланади. Бунда фекал, тоза мол гўнгги, чириган гўнг ёки компостдан фойдаланиш мумкин.

Сув танқислигида мавжуд сувлардан самаралироқ фойдаланишда суғоришнинг дискрет -оқава чиқармасдан (бунда 20-24% сув тежалади), эгат тубида 22-25 см чуқурликда сунъий найсимон йўллар (кротовина) ҳосил қилиб суғориш (бунда 22-25% сув тежалади), эгат оралатиб суғориш (ғўза қатор ораси 60

см бўлганда) усулларида имкон қадар кенгроқ фойдаланиш лозим. Шунингдек, суғоришни даланинг этак қисмидан бошлаб энг охири юқори қисмида тугаллашга алоҳида эътибор берилиши керак.

Сув тақчил йиллари ғўзани суғоришда барча сувларни ишлатилишига ҳақакат қилиб, ҳатто зовур сувларидан ҳам фойдаланиш мумкин.

Сурхондарё вилоятида сизоб сувлари сатҳи 1,0-1,5 метрда жойлашган ерлар майдони 0,2 минг; 1,5-2,0 метрғача 7,0 минг; 2,0-3,0 метрғача 118,7 минг гектарни ташкил этади. Ушбу майдонлардан 140,6 минг гектаридаги сизоб сувларнинг минерализацияси 0-1 г/л, 97,4 минг гектарда 1-3 г/л га тўғри келади ва бу сувлардан суғоришда фойдаланиш мумкин. Вилоятнинг Шеробод, Музработ, Термиз, Қизириқ туманларида сув тақчил бўлган йиллари ер ости сувларини кўтариш ва зовур сувларидан фойдаланиб ғўзани суғориш мумкин бўлади.

Қашқадарё вилоятида сизоб сувлари сатҳи 1,0-1,5 метрда жойлашган ерлари 0,1 минг, 1,5-2,0 метрғача 2,3 минг, 2,0-3,0 метрғача 88,9 минг гектар бўлиб, 101,5 минг гектар ердаги сизоб сувларнинг туздорлиги 0-1 г/л, 175,7 минг гектарида 1-3 г/л ни ташкил этади. Шу боисдан ушбу сувлардан фойдаланиб, Касби, Миришкор, Нишон ва бошқа туманларда субирригация усули билан ғўзани суғориш мумкин.

Ќўзани дастлабки ривожланиш давларида юқори меъёрларда ва узоқ давомли суғориш яхши натижа бермайди. Бу даврда тупроқда ғўзани илдизини ўсиш қатламида ҳаддан ташқари намлик кўп бўлиши, унинг бўйи чўзилиб кетиши, бўғин ораллиғлари 4-5 см ўрнига 6-8 см га етиши, ҳосил шохлари юқори жойлашиб, ҳосилга салбий таъсир этиши мумкин.

Ќўзани гуллаш ва ҳосил тўплаш даври сувга талабчан давр ҳисобланади ва бу даврда чанқатиб қўйилиши ўсиш ва ривожланишни кечиктиради, барглари сўлиб, қорамтир тус олади, бош поянинг ўсув нуқтасида гулнинг тез пайдо бўлиши (гули тепага чиқиши) ҳамда ҳосил элементларни тўкилиб кетиши кузатилади. Бу даврда ҳаддан ташқари ортиқча суғориш ҳам мумкин эмас. Чунки ғўза зўр бериб бўйига ўсиб, обдан барглайди ва говлаб кетади, ҳосил тугунчалари пайдо бўлиши камаяди ҳамда пахта ҳосили 3-5 ц/га йўқотилади.

Ќўза пишиш даврига келганда ўсиш жараёнлари секинлашади, бу даврда суғоришни юқори меъёрда ўтказилиши тавсия этилмайди, чунки тупроқ совиб, қатор ораларидаги ҳавонинг

намлиги ошади ва ғўза тупларининг иккиламчи ўсиши, поялари ётиб қолиши кузатилиб, кўсаклар очилиши кечикади, тола сифатига салбий таъсир этади.

Бегона ўтларга қарши кураш

Суғориш сувидан самарали фойдаланишда ғўза пайкалларида бегона ўтлар тарқалишига йўл қўймаслик керак. Чунки, ушбу вилоятларнинг пахта майдонларида бир йиллик ва кўп йиллик бегона ўтлардан шўра, олабўта, бутгуллар, ажриқ, қамиш, қўйпечак ва бошқалар кўплаб учрайди. Бегона ўтлар миқдорининг кўп ёки оз бўлиши тупроқ шароити, унинг унумдорлиги, алмашлаб экиш тизимларининг жорий қилинишига боғлиқ бўлади. Бегона ўтларнинг илдизи тез ўсиб, ғўзага нисбатан бир неча марта кўп сувни ўзлаштиради. Шунинг учун бегона ўтлар тарқалган майдонларга ишлов беришда, культиваторга албатта пичоқ ўрнатилиши лозим. Биринчи культивацияни шундай ўтказиш керакки, культиватор ўсимлик атрофидаги бегона ўтлар устига тупроқ сешиб, ёпиб кетсин. Аҳоли ўрта ва зич жойлашган худудларда қўл кучи ёрдамида майин чопиқ ўтказиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Қўл кучи етарли жойларда чопиқ ишларини 2-3 марта сифатли ўтказиш ва август ойида 1-2 марта ўтоқ қилиш етарлидир.

Ўз вақтида бегона ўтларга қарши кураш олиб борилмаса, уларнинг илдиз тизими ғўзага нисбатан яхши ривожланганлиги учун тупроқдаги намликни ўзлаштириб олиши натижасида ғўза сувга тез келиши ва ортиқча сув исрофгарчилигига олиб келиши, пировардида пахта ҳосилига салбий таъсир этиши мумкин.

Ќўзани чилпиш

Ќўзани ўз вақтида ва сифатли чилпиш кўсакларнинг пишиб етилишини 7-10 кунга тезлаштиради ва ҳосилдорлик 2-3 ц/га ошади. Чилпиш ўз муддатидан кечиктириб ёки сифатсиз (чуқур, чала) ўтказилса, ғўзадаги гул ва тугунчалари кўплаб тўкилиб, ҳосилнинг пишиб етилиши кечикади ва сувдан фойдаланиш самараси пасаяди.

Ќўзани чилпиш ўсимлик ҳолатидан келиб чиқиб табақалашган ҳолда ўтказилиши керак бўлади.

Механик таркиби енгил, унумдорлиги паст ерларда Бухоро-6,

Бухоро-8 ва Бухоро-102 навларида 12-13 та, Наманган-77 навида 13-14 та ҳосил шохи, ингичка толали Термиз-49, Сурхон-14 навларида 17-18 ҳосил бўғини пайдо бўлганда, механик таркиби ўрта, унумдорлиги ўртача тупроқларда Бухоро-6, Бухоро-8 ва Бухоро-102 навларида 13-14 та, Наманган-77 навида 14-15 та, ингичка толали Термиз-49, Сурхон-14 навларида 18-20 ҳосил бўғини пайдо бўлганда, унумдорлиги юқори, механик таркиби оғир тупроқларда Бухоро-6, Бухоро-8 ва Бухоро-102 навларида 14-15 та, Наманган-77 навида 15-16 та ҳосил шохи пайдо бўлганда, ингичка толали Термиз-49, Сурхон-14 навларида 20-22 ҳосил бўғини пайдо бўлганда, Денов навида унумдор ерларда 15-16, унумдорлиги ўрта ва паст ерларда 14-15 ҳосил шохи пайдо бўлганда чилпиш ўтказиш энг мақбул муддат ҳисобланади.

Чилпиш чала ва сифатсиз бўлган майдонларда қайтадан ўтказилиши шарт. Бунда ғўзанинг ён шоҳларини чилпишга алоҳида эътибор бериш лозим. Чунки, бу тадбирни ўтказишдан асосий мақсад, қатор орасидаги ҳаво айланишининг бузилишини ва август ойининг иккинчи ярмида пастки ярусларда жойлашган кўсақларнинг чиришини олдини олади. Кўп йиллик маълумотларга асосан, чилпиш ўз вақтида ва сифатли ўтказилмаса 5-7 ц/га ҳосил йўқотилиши аниқланган.

Чилпиш кимёвий усулда Пикс, Далпикси ва Устикс препаратларини 1,0-1,5 л/га, Сожеан 90-105 г/га меъёрда ОВХ ва бошқа пуркаш мосламаларида 250-300 л/га ишчи аралашмани сепиб ҳам амалга оширилиши мумкин. Бу усул қўлда чилпишдан 5-6 кун олдин, суғоришдан 5-7 кун аввал ёки кейин ўтказилади ва қўл меҳнатини тежаш билан биргаликда, ғўзанинг ўсиши ва ривожланишига ижобий таъсир этиб, кўсақларнинг пишиб етилиши 8-10 кунга тезлашиб, ғўзани тепа қисмида қўшимча 3-4 дона кўсак пайдо бўлади ва пахта ҳосилдорлиги 15-20%га ортади, тола сифати яхшиланади, иқтисодий самарадорлик ортади.

Ќўза зараркунандаларига қарши кураш

Ќўзада учрайдиган зараркунандаларга қарши курашда, ҳар 50 гектар майдонга биттадан назоратчи қўйилиши, 500 гектарга эса бош назоратчи энтомолог агроном бириктирилиши керак.

Ҳар бир назоратчида кузагив дафтари бўлиб, ҳар кунги назорат қилинган даланинг ҳолатини ёзиб бориш ва ҳар бир далани

диоганали бўйича шахмат тартибида, 10 гектаргача бўлган далада камида 20 та, 20 гектаргача бўлган далада 30 та, 20 гектардан ортиғида 50 тагача намуна олинади. Кўрилган намуналардаги зараркунанданинг турлари, сони, ривожланиш фазаси ва фойдали ҳашаротлар тури ва сони ҳисобга олиниб, ҳар куни назоратчилар маълумоти тумандаги ўсимликларни ҳимоя қилиш бўйича тузилган штабга ва туманга бириктирилган вакилга тақдим этилиши шарт.

Назоратчилар бириктирилган ҳудудидаги ғўза далаларида биологик ва кимёвий кураш воситаларини тўғри ишлатилишини ва уларнинг самарадорлигини ўрганиб бориб, далолатномалар тузиш ишларини ташкилаштиради ва шахсан жавобгар бўлади.

Ғўза битлари (шира)га қарши кураш тадбирларини ўтказиш

Август ойи давомида ҳаво ҳароратини кўтарилиши натижасида ўсимлик битларининг зарари пасаяди, лекин ғўза пайкалларида ўтказилган суғоришлар, кўчатларни яхши ривожланиши натижасида ғўза катта битининг ривожланишига қулай шароит яратилади. Бу ўз навбатида август ойида пахтанинг “қора шира” билан зарарланишига ва тола сифати пасайишига олиб келади. Ғўза битлари мавжуд бўлган пайкалларда унга қарши кураш тадбирлари ўтказилиши лозим:

- ғўза вегетацияси даврида шира ва трипсга қарши карбомидли суспензия билан ишловлар ўтказиш;

- олтинкўз энтомофагини гектарига 500-1000 дондан қўйиш;

- шира ва трипс оммавий ривожланган далаларда кимёвий препаратлар билан ишлаш тавсия этилади.

Қора шира: Айрим майдонларда учрайдиган ғўза битларининг таъсирида ҳосил бўладиган пахта толасининг қора шира билан зарарланишини олдини олиш мақсадида қуйидаги чора тадбирларни амалга ошириш керак бўлади. Бунда:

- “қора шира” билан зарарланган майдонларни аниқлаб, харитага тушириш;

- толада қора шира касаллигини ҳосил қилувчи ширалар пайдо бўлган майдонлар аниқланиб, олтинкўз энтомофагини меъёрини ошириб, гектарига 1000-1500 тагача қўйиш;

- эрта муддатларда сифатли дефолиация қилиш;

- август ойида қўллатиб суғоришга йўл қўймасдан, енгил суғоришни ташкил этиш.

- бегона ўтлардан итузум ва шўрадан далани тозалаш керак бўлади.

Қандалалар: Ғўзада икки хил дала ва беда қандаласи учрайди. Бу қандалалар ғўзанинг генератив органларини сўриб зарар келтиради. Қандалалар зарарлаган шона, гул тушиб кетади, кўсаклар, нуқсонли бўлиб яхши етилмайди. Қандалалар агротехника бузилган ғўза далаларида, яъни ғовлаб кетган, устма-уст сув қўйилган ерда кўпроқ ривожланади. Зараркунанда оммавий кўпайган майдонларда унга қарши курашда шира ва трипсга қарши қўллаш тавсия этилган Донадим 1,5 л/га, Циперфос 1,5 л/га, Карбофос 1,0 л/га, Имидор 0,2 л/га, Циракс 0,3 л/га каби препаратлардан бири билан ишлов ўтказиш керак бўлади.

Кўсак қурти: Август ойи давомида ҳаво ҳароратининг кўтарилиши ва ғўза атрофида намликнинг юқори бўлиши, кўсак қуртининг ривожланиши ва тарқалишига қулай шароит яратади. Кўсак қуртининг иккинчи ғўза авлодининг ривожланиши июль ойининг биринчи ўн кунлигида, капалакларининг ёппасига учиб тухум қўйиши иккинчи декадасига тўғри келади. Шу боисдан, август ойида қўшимча равишда биринчи декадасида трихограмма энтомофагини, иккинчи ва учинчи ўн кунликларида бракон энтомофаги тавсия этилган меъёрларда, ҳар бир авлодига қарши 4-5 кун оралатиб уч мартадан қўйилиши керак.

Тухумлари пайдо бўлиши билан гектарига бир граммдан 3 марта трихограмма, катта ёшли қуртларига қарши бракон энтомофагини гектарига 1000 донадан чиқариб қўйиш тавсия этилади. Кўсак қурти сони кўп бўлган пайкалларга рухсат этилган (Циперфос, 1,5 л/га, Талстар 0.6 л/га, Циперметрин, 0,3 л/га, Пиринекс, 1,5 л/га ва б.) препаратларнинг бири билан ишлов ўтказиш лозим.

Шунингдек, ғўзани чилпишда юлиб олинган ўсув нуқтасини этакларга йиғиб, даладан ташқарига чиқариб кўмиб ташлашни ташкиллаштириш керак.

Зарарли ҳашоратларга қарши биологик кураш муддатини аниқлашда ҳар 1-2 гектар майдонга 1 донадан феромон тутқич, 10 донадан сиропли баклашкани ўсимликдан 20-25 см баландликда қўйиш, кўсак қуртини тарқалиш башоратини аниқлайди ва унга қарши механик кураш олиб борилади. Агар феромон тутқичга бир кечада 2-3 та капалак тушса, бу далага трихограмма энтомофагини қўйишни бошлаш лозим.

Ўргимчаккана: Июль ойининг биринчи ўн кунлигида ҳаво ҳароратининг кўтарилиши ва иссиқ бўлиши ўргимчаккананинг оммавий ривожланиши ва тарқалишига қулай бўлади. Ойнинг 2 ва 3 декадасида ҳам шу каби ҳолат давом этади. Июль ойида зараркунанданинг 10-12 авлодлари ривожланади. Шу сабабли бир вақтда зараркунанданинг барча ривожланиш (тухум, личинка, нимфа ва имагоси) фазалари ғўзада бўлиши мумкин. Зараркунандага қарши қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

- ИСО қайнатиб сепишни ташкил этиш;
- ўсув даврида олтингугурт препаратидан гектарига 30 кг дан чанглатиш ёки ИСО қайнатмасини 1 °С лиси билан ишлов бериш;
- олтинкўз энтомофагини гектарига 500-1000 донадан қўйиш;
- ўргимчаккана энди ривожланаётган майдонларда узоқ муддат давомида таъсир этувчи, энтомофагларга беэиён бўлган Омайт, Неорон сингари препаратлардан фойдаланиш зарур.

Август ойида ўтказиладиган агротехник тадбирлардан яна бири, пахта майдонларини бегона ўтлардан тозалаш бўлиб, ушбу тадбир айниқса машина теримига мўлжалланган далаларда албатта амалга оширилиши керак. Ғўза далаларида кўплаб итузум, сув ўти, шўра, қўй печак ва бошқа бегона ўтларни учратиш мумкин. Бу каби бегона ўтлар зарарли ҳашоратлар учун учоқ бўлиш билан бирга, ғўзанинг баргини тўкишда ишлатиладиган кимёвий моддалар (дефолиантлар)нинг ҳам таъсирини ҳам камайтиради.

Дефолиация учун далани танлаш ва тайёрлаш

Дефолиация олдидан ҳар бир дала алоҳида-алоҳида ўрганилади, танланади ва дефолиация муддати белгиланади. Дефолиация учун танланган далада ғўзалар бир хил ривожланган ва биологик етилган бўлиши шарт. Дефолиантлар тўлиқ таъсир кўрсатиши учун дефолиация — ғўзанинг биологик жиҳатдан баргни тўкишига ва кўсақларнинг очилиш даражасига қаратилиши лозим. Дефолиация пайтида тупроқ намлиги даланинг тўлиқ нам сифимига нисбатан 60-65 фоиз бўлганда барглар тез тўкилади. Тупроқ намлигининг пасайиши ёки ошиб кетиши ҳам баргни тўкилишига салбий таъсир кўрсатади. Тупроқ жуда қуриб қолганда дефолиантларнинг самарадорлиги пасаяди. Тупроқ намлиги меъёридан паст бўлса, дефолиациядан 10-12 кун олдин енгил суғориш керак.

Маълумки, етиштирилган пахта ҳосилини кузнинг совуқ ва

ёгин-сочинли кунларига қолдирмай, тез ва сифатли йиғиб-териб олишда ғўза дефолиацияси муҳим аҳамиятга эгадир.

Ќўза дефолиацияси ўз вақтида ва сифатли ўтказилса, ғўза баргларини тўлиқ тўкилишини таъминлайди, қатор ораларида ҳаво азрацияси яхшиланиб, ўсимлик қуёш иссиқлиги ва нуридан самарали фойдаланади ҳамда дефолиантлар таъсирида ўсимлик танасида физиологик жараёнларнинг бузилиб, моддалар қайта тақсимланиши натижасида қўсақлар пишиб етилиши тезлашади. Натижада етиштирилган пахта ҳосилини йиғиб-териб олишда терим машиналаридан самарали фойдаланиш ва қўл терими суръатини 15-20% га ошириш имконияти яратилиб, ҳосилни тез ва сифатли йиғиб олиш мумкин.

Ҳаво ҳарорати дефолиантлар самарадорлигини белгилловчи асосий омиллардан бири ҳисобланади. Ҳар бир дефолиант ўзининг кимёвий хусусияти ва таъсири этиш механизмидан келиб чиқиб, ҳароратга турли даражада талабчан бўлади.

Дефолиантлар самарадорлигига дефолиация даврида ҳаво ҳароратининг ўзгариши катта таъсир этиб, дефолиациядан сўнг 5-6 кунда ҳаво ҳароратининг мутадил ёки 20-25 °C атрофида бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Дефолиантлар қўлланилгандан кейинги дастлабки кунларида ҳароратнинг пасайиши дефолиацияга салбий таъсир этиб, самарадорлигини пасайтиради. Ўртача суткалик ҳаво ҳарорати 18 °C дан пасайганда Августон-экстра дефолиантини, 15 °C дан паст бўлганда Садаф, Хлорат магний, Супер ХМД-с дефолиантларини қўллаш тавсия этилмайди. Ҳаво ҳароратининг пасайиб бориши билан дефолиантлар меъёрини ҳам 10-20 фоизга ошириб бориш керак.

Дефолиантларни қўллаш муддати ва меъёрини белгилаш. Ҳар бир ҳудуднинг тупроқ-иқлим шароитларини, ғўза навларининг биологик хусусиятлари ва дефолиантларнинг кимёвий хоссаларини инобатга олган ҳолда дефолиация муддати ва меъёрини тўғри белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Дефолиация муддати тупроқ-иқлим шароити, ғўза навининг хусусияти ва қўсақлар очилишига қараб белгиланади. Чунки, турли ғўза навларига дефолиантлар турлича таъсир этади. Ўртапишар, барг шапалоғи катта, қалин, сербарг ғўза навлари дефолиантларга кам таъсирчан, тезпишар, барг шапалоғи кичик ва юпқа ғўза навлари таъсирчан бўлади. Шунга кўра, ўртапишар, барг шапалоғи йирик, барг сатҳи юқори Бухоро-6, С-6524, С-6541, Меҳнат ва, Бухоро-8, Бухоро-102 ғўза навлари дефолиантлар таъсирига

таъсирчанлиги паст, барг сатҳи катта, сербарг бўлган Омад ва Ан-Баёвут-2 навларининг таъсирчанлиги ўртача, барг сони ва сатҳи кам бўлган Наманган-77, Оқдарё-6, Андижон-35, Андижон-36 ғўза навларининг дефолиантларга таъсирчанлиги юқоридир. Шунинг учун дефолиантлар таъсирига қарши таъсирчанлиги паст ғўза навларида таъсирчанлиги юқори ғўза навларига нисбатан дефолиантлар меъёрини 15-20 % гача ошириш лозим.

Ўрта ва ингичка толали ғўза навларида дефолиация ўтказишнинг энг мақбул муддати ғўзада 45-50% кўсаклар очилган давр ҳисобланиб, эрта муддатларда экиб парваришланган далаalarda 60-65% кўсаклар очилганда ўтказиш керак.

Малакали деҳқонлар тили билан айтганда, ғўза юқори ярусдаги иккинчи кўсаги пичоқ билан кесилганда чигити қорайган бўлса, дефолиацияни бошлаш мумкин.

Агар дефолиация эрта муддатда ўтказилса, ўсимликдаги физиологик жараённинг бузилиши оқибатида иккиламчи ўсиш юзага келади. Натижада тола ва чигит сифатига салбий таъсир этиши билан бирга ҳосилдорлик 3-4 ц/га камайиб кетади.

Республиканинг турли тупроқ-иқлим шароитларида дефолиацияни самарали ўтказиш учун ғўза навларининг биологик хусусияти, ҳаво ҳарорати ва дефолиантлар турини инобатга олиб тавсия этилаётган дефолиантларни қуйидаги тартибда қўллаш лозим (1-жадвал).

Шўрланган майдонларда тупроқ шўрланиши кучсиздан кучли даражага қараб ошиб бориши билан дефолиантлар меъёрини 10-20 % га камайитириш лозим.

Дефолиация даврида даланинг сув таъминотига катта эътибор бериш керак. Сув танқис шароитда етиштирилган ғўзаларда дефолиантларни сарфлаш меъёрини сув етарли шароитда етиштирилган ғўзаларга нисбатан 10-15 % га ошириш талаб этилади.

Дефолиантларнинг эритмасини тайёрлаш тартиби. Барча турдаги дефолиантларни ишлатиш учун эритма тайёрловчи марказлашган ҳовузлар ёки метал идишлар қурилади. Улар 3 қисмдан иборат бўлади, биринчи қисмида тоза сув идиши туради. Ушбу идиш ёки ҳовуз 4000-5000 литр ҳажмли бўлиб, унда эритма тайёрлаш учун олиб келинган сув бир сутка давомида тиндирилади. Иккинчи қисмида эритма тайёрлаш ҳовузи ёки идиши бўлиб, уларда кунлик керакли ишчи аралашма тайёрланади. Учинчи қисмида эса тайёр бўлган эритма сақланади.

Эритма тайёрлаш мураккаб жараён бўлиб, ғўзанинг ҳолатига

1-жадвал

Ўза навларининг биологик хусусияти ва ҳаво ҳароратига кўра дефолиантлар меъёрини белгилаш (таъсир этувчи модда ҳисобида)

Ўза навлари	Дефолиант-лар тури	Ўза говламаган майдонлар учун			Ўза говлаган майдонлар учун			Ҳаво ҳаро-рати $t > 25^{\circ}\text{C}$
		$t = 18-20^{\circ}\text{C}$	$t = 20-22^{\circ}\text{C}$	$t = 22-25^{\circ}\text{C}$	$t = 18-20^{\circ}\text{C}$	$t = 20-22^{\circ}\text{C}$	$t = 22-25^{\circ}\text{C}$	
Барт сатҳи кичик, 0.5-10 тигга шоҳлангани ўза навлари: Оқлар-6, Наманган-34, Наманган-77, С-4727, Омал, Ан- Бойнот-2, Анлизон-35, Анлизон-36, Денов	ЎЗДЕФ	7.0 л/га	6.5 л/га	6.0 л/га	7.5 л/га	7.0 л/га	6.5 л/га	6.0 л/га
	Супер ХМД-с	8.0 л/га	7.0 л/га	6.5 л/га	8.5 л/га	8.0 л/га	7.0 л/га	6.0 л/га
	Салаф	8.0 л/га	7.5 л/га	7.0 л/га	9.0 л/га	8.0 л/га	7.5 л/га	6.5 л/га
	Анзурон- эксгра	0.150 л/га	0.125 л/га	0.100 л/га	0.175 л/га	0.150 л/га	0.125 л/га	0.080 л/га
Барт сатҳи катта, 1.0-1.5 тигга шоҳлангани ўза навлари: Бухоро-6, Бухоро-102, Бухоро-8, Хоразм-127, Хоразм-150, Мехнат, Оқзўрон-2, С- 6524, Термиз-31	ЎЗДЕФ	7.5 л/га	7.0 л/га	6.5 л/га	8.0 л/га	7.5 л/га	7.0 л/га	6.5 л/га
	Супер ХМД-с	8.5 л/га	7.5 л/га	7.0 л/га	9.0 л/га	8.0 л/га	7.5 л/га	7.0 л/га
	Салаф	9.0 л/га	8.0 л/га	7.5 л/га	10.0 л/га	9.0 л/га	8.5 л/га	7.0 л/га
	Анзурон- эксгра	0.175 л/га	0.150 л/га	0.125 л/га	0.200 л/га	0.175 л/га	0.150 л/га	0.100 л/га

қараб алоҳида бажарилади. Мутахассислар эритма тайёрлашдан олдин сувга қўшиладиган дефолиант меъёрини ишчиларга аниқлаб бериш лозим.

Эритма тайёрланадиган идишда сув меъёрини кўрсатувчи белгилар бўлиши шарт. Дефолиант сувга қўшилгандан кейин камида бир соат давомида насослар ёрдамида аралаштирилади. Аралашма тайёр бўлгандан сўнг кейинги ҳовузга насослар ёрдамида тўлиқ тортиб солинади ва аралаштирилиб турилади. Тайёр аралашма автомашина ёки трактор тиркамаларига ўрнатилган цистерналарга солиниб, ОВХ агрегатлари ишлаётган далаларга олиб борилади. Тиркама цистерналарида ҳам насос ёки механик аралаштиргич бўлиши лозим, акс ҳолда унинг тубига чўкма ҳосил бўлади.

Дефолиацияни ўтказиш тартиби. Ғўза дефолиациясини сифатли ўтказиш ташкилотчилик ва уюшқоқликни талаб этади. Энг аввало, ҳар бир ҳудудда дефолиация ўтказиш графиги мутахассислар томонидан ишлаб чиқилади. Бунда кунлик дефолиация ўтказиш майдони, даладаги ғўзанинг биологик етилганлиги ёки етилиш ҳолати инобатга олинади. Дефолиация ўтказувчи гуруҳлар ташкил қилиниб, ҳар бир гуруҳга энтомолог-агроном, аралашма тайёрлаш марказида 6 нафар ишчи, сув ташиш агрегати, камида 2-3 та ОВХ пуркагичи, аралашма ташиш агрегати ва медицина хизмати ходими бириктирилиши керак.

Ишчи гуруҳни энтомолог-агроном бошқаради. Унинг тавсиясига кўра, дефолиация қилинадиган дала танланади, дефолиантлар меъёри белгиланади ҳамда керакли тартибда ишчи аралашма тайёрланади. Гуруҳ раҳбари ҳар куни эртасига дефолиация қилинадиган пайкалларни оралаб чиқади ва зарур тавсияларни беради. Ишчи гуруҳи тўлиқ шароит ва керакли иш асбоблари билан таъминланган бўлиши керак. Дефолиантларни куннинг салқин пайтларида сепиш яхши самара беради.

Ғўза дефолиациясини сифатли ўтказишда трактор пуркагичлари тўғри созланган ва техник талабларга риоя қилинган ҳолда ростланган бўлиши муҳим аҳамиятга эгадир.

ОВХ агрегатини созлаш ва ишлатиш тартиби. Дефолиантни далага текис ва тўғри сепишда ОВХ-28 агрегатларини тўғри созлаш лозим. Бунда ҳалқачалар (наконечниклар) майда диаметрли бўлиши, тўнкарилган коса ҳолатида ўрнатилиши, суяқлик 2-4 атмосфера босимида сепилиши, трактор тезлиги паст бўйли ва ўртача ўсган ғўзаларда 6,3-7,0 км/соат, баланд бўйли ғўзаларда 5,3-6,5 км/соат тезликда бўлиши шарт. ОВХ саплони ғўза ривожига қараб, 1,2-2,0 баланликда, ўқига нисбатан 10-12 градус ётиқ қилиб ўрнатилиши шарт. Пуркагичнинг бурилиш бурчаги паст бўйли ғўзаларда 180 градус, ўртача ўсган ғўзаларда 160 градус ва баланд бўйли ғўзаларда 140 градус бўлиши лозим.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш

Етиштирилган пахта ҳосилини нес-нобуд қилмай ўз вақтида йиғиб-териб олиш ўта муҳим агротехник тадбир ҳисобланади. Кўпгина ҳолларда ғўза майдонларида 25-30% кўсак очилгандан теримга тушиш оқибатида, тўлиқ етилмаган, яхши очилмаган

кўсаклар пахтаси териблиб, пахта ҳосили салмоғи ва сифати пасайишига олиб келинмоқда. Пахта ҳосилини йиғиб-териб олиш муҳим агротехник тадбир бўлгани учун унга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади.

Пахта ҳосилини сифатли териб олишда энг аввало далани танлаш ва тайёрлаш лозим. Ёза далаларини пахта ҳосилини териб олишга танлашда экиш муддатларига эътибор қаратиш даркор. Ёзда ўртача 40-50% кўсаклар очилган майдонлар аниқланиб, сифатли дефолиация ўтказилиши керак. Дефолиациядан 10-12 кун ўтгач дала пахта теримига тайёрланади. Бунинг учун ҳар бир далага техникани кириш йўллари тайёрланади.

Суғориш ариқлари кўмилиши, дала атрофи ва ичида олинган челлар, ўқариқлар текисланиши керак. Ҳар бир фермер хўжалигининг умумий ер майдонини инобатга олиб 30-50 гектарга битта пахтани қуритиш майдончаси тайёрланади. Дала атрофидаги айланма майдонидаги пахталар ўриб олиниб, тиркамалар юриши учун қулайлик яратиш лозим.

Ёза даласидаги ўқариқ ва сув йўллари ёпилгандан сўнг, даланинг 5 нуқтасидан конверт усулида 10 тадан ўсимлик намунаси олиниб, ушбу ўсимликлардаги жами кўсаклар сони ва шундан очилгани санаб чиқилади. Намунадаги 10 ўсимликда мавжуд кўсакларнинг 80-85%и очилган бўлса, ушбу далада йиғим-терим ишларини бошлашга рухсат этилади.

Масалан: 10 та ўсимликда жами 150 та кўсак бўлиб, шундан 120 таси очилганлиги аниқланса, дала теримга тайёр ҳисобланади.

Пахта йиғим-теримини уюшқоқлик билан ўтказиш ўта кучли ташкилотчиликни талаб этади. Бунинг учун эса ҳар бир гектарга талаб этиладиган теримчилар сонини тўғри белгилаш лозим. Жойларда ушбу тадбирга юзаки қаралиши оқибатида катта (10-20 гектарлик) майдонларда 5-6 киши пахта теримига туширилиш ҳолатлари кузатилади. Ваҳоланки, пахта майдони ҳар бир контуридаги ҳосил даланинг катта-кичиклигидан қатъий назар 2-3 кунда териб олиниши шарт.

Далада теримчилар сони қуйидагича белгиланади. Апробацияда ҳосилдорлик 25 ц/га ни ташкил этган бўлса, 1-теримга 80% кўсаклар очилганда киришиш режалаштирилса, демак 20 ц/га ёки гектарига 2 т пахта ҳосили 1-теримда териб олинади. Даладаги ҳосил 3 кунда йиғиб териб олинadиган бўлса, гектаридан 650-700 кг пахта териб олиниши лозим. Ҳар бир теримчи ўртача кунига 65-70 кг пахта териш имконияти борлигини инобатга олсак, ҳар

бир гектарга 10 та дан кам бўлмаган теримчи жалб қилиниши керак. Демак, 10 гектарлик контурда 100 киши, 20 гектарликка 200 киши ва ҳоказо.

Шунинг учун фермер хўжаликлари 1-теримда териладиган гектарини инобатга олиб теримчиларни бир гуруҳ (отряд)га тўплаши ва теримни тўғри ташкил этиши шарт.

Пахта ҳосилини сифатли териб олишда теримлар орасидаги муддат катта аҳамиятга эга. Биринчи терим билан иккинчи терим ораси 10-12 кунни, иккинчи терим билан учинчи терим ораси 15-18 кунни ташкил этиши шарт. Акс ҳолда пахта хомашёси тўлиқ пишиб стилмай териб олиниб, салмоғи камайиб, сифатини пасайишига олиб келади.

Пахта ҳосилини йиғиб-териб олишда теримчилар ишини назорат қилишни мувофиқлаштириш ўта муҳимдир. Бунинг учун эгат узунлиги 50-60 метрдан узун бўлган ерларда, ҳар 50-60 метрдан кейин теримчиларни қаторга қўйиш лозим. Яъни, далани бўлак-бўлак териб олиш яхши самара беради. Бунинг учун ҳар 100 метрда чел ва ўқариқ ўрни текисланиб, прицеп-тиркамалар юриш йўллари тайёрланиши шарт.

Пахтани териб олишда ўлчовлар сони ва муддатини тўғри белгилаш муҳимдир. Энг яхши усул ҳар 2 соатда бир ўлчов ўтказиш усули бўлиб, бунда кунига 5-6 марта ўлчов ўтказилади.

Пахта даласидан териб олинган ҳосил тўғри қуритиш майдонига олиб келиниб, камида бир сутка қуритилиши ва ундан сўнг пахта тозалаш заводи ёки қабул пунктларига топширилиши лозим.

Уруғлик пахтани териш тартиби

Уруғлик пахта етиштирувчи уруғчилик фермер хўжаликларида махсус комиссия томонидан апробация ўтказилгандан сўнг, уруғлик пахтани териб олиш тартибига қаттиқ риоя қилиб терим ўтказилади. Уруғлик пахта ғўза тупининг 3-7 ҳосил шохидаги биринчи кўсақлар пахтасидан териб олинади. Бунда уруғчилик хўжалигининг йўналишига қараб, уруғлик авлодлар (репродукция) бўйича алоҳида теришли, терилган хомашёнинг миқдори эмас, балки сифатига эътибор қаратилиши муҳимдир.

Уруғлик пахтани териб олишда далада камида 65-70% кўсақлар очилган бўлиши ҳамда теримда иштирок этадиган теримчилар уруғлик пахтани териб олиш тартиби билан таништирилиши шарт.

Мутахассислар томонидан уруғлик учун яроқли деб топилган ғўза майдонлари бегона ўтлардан ва бошқа нав аралашмаларидан тозаланган бўлиши лозим. Далада 65-70 % кўсақлар очилганда уруғлик пахтани теришга рухсат этилади. Уруғчилик хўжалиги уруғчи агрономи, пахта уруғчилиги бирлашмаси мутахассислари ва “Давуруғназорат” инспекторлари назорати остида уруғлик пахта теририлиши ташкил этилиши шарт. Уруғлик пахтани териб олишда пастдаги ва 8-ҳосил шохидан юқори шохлардаги, ғўзанинг асосий тупидан узоқ жойлашган, касалланган, мажбуран очилган, зараркунанда ҳашоратлар билан зарарланган пахтани териш таъқиқланади.

Уруғлик пахтани терувчи ҳар 10 та теримчи устидан битта назоратчи қўйилиши лозим.

Уруғлик пахтани териб олишда юқоридаги пахта терими қойдаларига тўлиқ рўя қилиш талаб этилади.

Пахта ҳосилини машиналарда териш

Дала машина теримига асосан август ва сентябрь ойларида тайёрланади. Август ойи охирида пайкаллар бегона ўтлардан тозаланади, ўқариқлар текисланади. Дефолиациядан 5-7 кун олдин далаларнинг боши ва охири 8-10 м кенгликда десикация қилинади ва шу жойдаги кўсақлар 80% очилганда пахтаси қўлда териб олиниб, ғўза туплари ўрилиб йўл атрофига 0,5 метр қалинликда ёйилади. Десикация қилинган дала атрофи грейдер ёки бульдозерлар билан яхшилаб текисланади. Айланиш майдончалари “Кейс-2022” пахта териш машиналари учун 10-12 м дан кам бўлмаслиги керак.

Хўжаликларда пахта йиғим-теримини қисқа муддатда ўтказиш учун механизациялашган йиғим-терим транспорт отрядлари ташкил этилиши, йиғим-теримнинг “дала бункер-тиркама-пахта заводи” усули қўлланилиши лозим. Теримда иштирок этаётган ҳар 10 та терим машиналарига 20-22 та пахта ташиш тиркамалари бириктирилиши керак.

Машиналар кўсақларнинг камида 90% и очилганда ишга туширилади.

Пахта терими олдидан машиналар далада синовдан ўтказилиши, синов даврида бирон бир носозликлар аниқланса, тезда тузатилиши лозим.

Пахта териш машиналарининг самарадорлиги дефолиация сифатига боғлиқ. Дефолиация натижасида ўсимликнинг камида 85-90% барги тўкилган бўлса, теримга тушиш мумкинлигини кўрсатади.

Пахта теримига киришишдан аввал барча йўллар ва кўприклар созланади. Хирмонлар, пахта қуритиш майдонлари ёнғинга қарши кураш воситалари билан таъминланади.

1500 —

Хизматда фойдаланиш учун

Босмахонага топширилди: 26.04.2010 й. Босишга рухсат этилди: 26.04.2010 й.
Бичими 60x84_{1/16} Офсет қоғозига офсет усулида босилди.
Ҳажми 2,0 б.т. Адади 200 дон. Бутуртма №58. Баҳоси келишилган нархда.

«HILOL MEDIA» МЧЖ матбаа бўлимида чоп этилди.
Корхона манзили: Тошкент ш., Учтепа тумани, 21-мавзе, Фарҳод, 1"А".

1520 —

